



ՀՀԻՊԻՆԻՍՏԻՆԻ

I

**Էդիկ Բաղդասարյան**

H

**I րանահայ Համայնքի  
Ա մբողջական Համառոտ**

A

**Քաղաքություն**

H

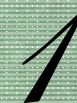
**2 հատորով**

P

**Նախորդ 1**

ISBN : 978-1-927860-30-4

[WWW.Edic-Baghdasarian.com](http://WWW.Edic-Baghdasarian.com)



Ի հանդիսում  
2015

## **Էդիկ Բաղդասարյան**

### **Իրանահայ Համայնքի Ամբողջական Համառոտ Պատմություն (ԻՀԱՀՊ)**

#### **2 հատորով**

#### **Հատոր I**

**Իրանահայ գաղութների առաջացման,  
զարգացման և հասարակական-տնտեսական և  
հասարակական-քաղաքական պատմություն**

**Տորոնտո  
2015**

**Edic Baghdasarian**  
**A Concise History of the Armenians in Iran**  
(In Armenian)  
**In 2 Volumes**  
**Volume 1**

© Edic Baghdasarian 2015 © ՅՊՈՒՆԻՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

ISBN : 978-1-927860-30-4

### ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

**ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ** ..... 3

**Ներածություն**..... 9

**Թեմայի արդիականությունը**..... 9

**Հայերը եւ Իրանցիները** ..... 15

**Հայ-Պարսկական հարաբերությունները**..... 36

**5-7 դարերում** ..... 36

**Հայ-իրանական քաղաքական** ..... 52

**վիճակը Արաբական Խալիֆայության ժամանակաշրջանում**..... 52

**Հայ-պարսկական առեւտրական հարաբերությունները 7-9 դարերում** ... 57

**Հայ-պարսկական հարաբերությունները**..... 59

**Բագրատունյաց թագավորության ժամանակ 9-11 դդ.** ..... 59

**Բագրատունյաց ժամանակաշրջանի հայ-պարսկական գլխավոր առեւտրական ճանապարհները**..... 61

**Բագրատունյաց դարաշրջանի հայկական ճանապարհացույցը (Հայ-պարսկական հատված)** ..... 62

**Մելչուկյան արշավանքները եւ Հայաստանը 11-12 դարերում**..... 63

**Հայ-իրանական հարաբերությունները Մոնղոլ- թաթարական տիրապետության ժամանակաշրջանում, Սուլթան Ջալալադ-Դին** ..... 70

**Հայոց գերեվարումը Չոբանայնների եւ Ջելաիրյանների ժամանակաշրջանում** ..... 75

**Հայ բնակչություն գերվարությունը Լանկ-Թամուրի արշավանքների շրջանում** ..... 76

**Կարա-Կոյունլու եւ Ադ-Կոյունլու լծուրքմենները եւ Հայաստանը**..... 78

**Մակվի Հայկական իշխանությունը** ..... 81

**Հայ-պարսկական հարաբերությունները 16-18-րդ դարերում** ..... 82

**Շահ-Աբբասյան գաղթականության տեղաբաշխումըՊարսկաստանում** . 97

**Հայաստանի եւ Իրանահայերի վիճակը Շահ-Աբբաս Ա-ից հետո**..... 110

**Մեֆյան թագավորության անկումը եւ իրանահայերի իրավիճակը**..... 123

**Հայկական Մղնախների պայքարը Մեֆյան Իրանի տիրապետության դեմ** ..... 132

**Մեֆյան Շահ Թահմազը եւ հայերը** ..... 137

**Նադիր Շահի գահալալությունը եւ**..... 140

**Հայության իրավիճակը Նադիր շահի հաջորդների եւ Չենդերի տիրապետության ժամանակ** ..... 160

**Քաղաքական իրադարձությունները 18-րդ դարի վերջերին** ..... 165

**Հայերի մասնակցությունը 1826-1828 թթ. Ռուս-պարսկական պատերազմում**..... 168

**Թուրքմենչայի հաշտության պայմանագիրը**..... 173

**Ինչու հայերը ցանկացան թոթափել պարսկական խանական տիրապետությունը..... 175**

Իրանահայության իրավիճակը 19-րդ դարում ..... 177

**Պարսկաստանի սահմանադրական շարժումը, իրանահայերը եւ..... 185**

**ԱՌԱԽՁԻՆ ՀԱՄԱՇԽԱՀՐԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ**

**ԻՐԱՆԱՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 197**

**ԹԱՎՐԻՉԻ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ԹՐՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԻ**

**ՆԵՐԽՈՒԺՄԱՆ ՕՐԵՐԻՆ ..... 201**

**ԲԱՔՎԻ ԿՈՄՈՒՆԱՆ, ՆՐԱ ԱՆԿՈՒՄԸ ԵՎ ՀԱՅԵՐԻ ԳԱՂԹԸ**

**ՊԱՐՄԿԱՍՏԱՆ (1918-1919)..... 207**

**Հայ-իրանական քաղաքական հարաբերությունները 20-րդ դարում..... 212**

**ա - Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը եւ Իրանը..... 212**

**բ - Խորհրդային Հայաստանի հռչակումը եւ Իրանը..... 216**

**ՀԱՅ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ ՊԱՐՄԿԱՍՏԱՆՈՒՄ ..... 218**

**ՊԱՐՄԿԱՍՏԱՆԸ 1920-ԱԿԱՆՆԵՐԻՑ ՀԵՏՈ..... 225**

**1921թ. ՓԵՏՐՎԱՐՅԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ,..... 234**

**ԻՐԱՆԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՐԵՆԱԳԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆԸ (1921-1936 թթ.) .. 239**

**ԻՐԱՆԻ ԱԶՄԱԿԱՆՈՒՄԸ ԳԱՇՆԱԿԻՑ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ**

**ԿՈՂՄԻՑ ԵՎ ԻՐԱՆԱՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ..... 245**

**ԻՐԱՆԱՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԵՐԿՐՈՐԳ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ**

**ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ..... 248**

**ՀԱՅ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1946-1991թթ ..... 255**

**ա- Հայրենադարձություն ..... 255**

**բ- Հայ-իրանական հարաբերությունները հետագա ժամանակաշրջանում**

**..... 260**

**ԻՐԱՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԱՅՅԸ ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ..... 262**

**ՀԱՅԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ 1979 ԹՎԱԿԱՆԻ ԻՐԱՆԱԿԱՆ**

**ԻՇԽԱՆԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԳԵՊՔԵՐՈՒՄ ԵՎ 1980-1988 ԹԹ ԻՐԱՆԱ-**

**ԻՐԱՔՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ..... 265**

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐՐՈՐԳ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՆԸ ..... 270**

**Իրանահայ համայնքների հասարակա-տնտեսական իրավիճակը մինչեւ**

**Շահաբբայան մեծ բռնագաղթը..... 273**

**Ա: Հասարակական-տնտեսական իրավիճակը մինչեւ 11-րդ դ. .... 273**

**Բ: Իրանահայության հասարակա-տնտեսական վիճակը 12-16 դդ..... 282**

**Իրանահայ հասարակա-տնտեսական վիճակը 17-18 դդ. եւ նրանց դերը**

**միջազգային առեւտրում ..... 295**

**Փոխանցման մուրհակը հայ խոջաների մոտ (17-18դդ) ..... 309**

**Նշանավոր հայ առեւտրական տոհմեր (17-18 եւ 19-րդ դարի առաջին**

**կեսը) ..... 317**

**1- Սաֆրազյաններ (կամ Շաֆրազյաններ կամ Շահիխասենց): ..... 317**

**2 - (Լազարյաններ) Եղիազարյաններ, Աղազարյաններ, Նազարյաններ,**

**Նազարեթյաններ. .... 317**

3- Շահրիմաններ ..... 317

4- Վելիջանյաններ կամ Խոջա Պողոսյաններ..... 317

5 - Խաղարյաններ, Սալնջաններ, Գերբյաններ, Քեմայաններ, Բոդյաններ, Աղաբաբյաններ, Փարսաղանյաններ ..... 317

6 - Աղա Դավթյաններ, Սահրատյաններ, Քալակոշյաններ, Թարխանյաններ կամ Խոջա Մինասյաններ, Թավաքայաններ կամ Ավաքայաններ..... 317

7- Քառասամականց, Թոփչյաններ, Լղվորյաններ, Ղալանդարյաններ, Աղամայաններ, Ղարամյաններ, Վալթայաններ, Վանջայաններ, Դիլաբյաններ, Ամիրասադյաններ, Սամվելյաններ, Աղանուրյաններ .... 317

8 - Աբգարյաններ, Չորաբյաններ, Նահապետյաններ, Կրետյաններ, Մուքիայաններ, Էմինյաններ, Ամիրյաններ, Տեր Հովհաննեսյաններ ..... 317

Իրանահայ համայնքի հասարակական-տնտեսական վիճակը 19-րդ դ. երկրորդ կեսից մինչև 20-րդ դարի սկիզբները ..... 318

Ա- Իրանահայության հասարակա-տնտեսական վիճակը..... 318

Բ- Հայ դրամատիրության դերը Իրանի արտաքին առևտրում ..... 331

Գ- Իրանահայ ձեռնարկատիրական գործունեությունը արդյունաբերական բնագավառում..... 346

Դ- Հայերը եւ Իրանի ներտնտեսությունը ..... 350

Իրանահայ հասարական-տնտեսական իրավիճակը 20-րդ դարում ..... 355

Իրանահայ Համայնքի Հասարակական-Քաղաքական Պատմություն .. 380

1- ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ ..... 380

2- ԻՐԱՆԱՀԱՅԱՆՆԵՐԻ ՄԱՍԵՆՎԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՆԻ ՄԱՍԵՆՎԵՅՈՒԹՅԱՆ ԾԱՐԺՈՒՄՆԵՐԻՆ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ..... 403

3- ԻՐԱՆԱՀԱՅԱՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ (1906-1979)..... 408

4- ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՐԱՆԱՀԱՅԱՆՆԵՐԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԾՐՁԱՆՈՒՄ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՄԱՍԵՆՎԵՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ..... 420

5-Իրանահայ գաղութի ներքին կառուցվածքը և վարչակառավարման մարմինները ..... 424

Ա- Ատրպատականի Հայոց Թեմը (Թավրիզ) ..... 426

Բ-Իրանահնդկական թեմը ..... 428

Գ - Թեհրանի Հայոց Թեմը ..... 430

ԻՐԱՆԱՀԱՅ ԹԵՄԵՐԻ ԱՆՉԱՏՈՒՄԸ ՍԲ. ԷԶՄԻԱԾՆԻՑ ..... 433

ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՑԻ ..... 437

ԻՐԱՆԱՀԱՅ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ (ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ) ՀԱՄԱՅՆՔԸ..... 443

ԻՐԱՆԱՀԱՅ ԳԱԼՍՏԱԿԱՆՆԵՐ ..... 447

ԻՐԱՆԱՀԱՅ ՄՅՈՒՄ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ ..... 448

6 – ԻՐԱՆԱՀԱՅ ՀԱՄԱՐԱԿԱՆԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱՆԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ..... 449

6-1- ՄԱՍՈՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՆԱՀԱՅՆԵՐԸ..... 449

6-2- ՀԱՅՎԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱՆԱԿԱՆ ԿՈՒՄԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ..... 453

6-2-1- ՊԱՇՏՊԱԿ ՀԱՅՐԵՆՅԱՅ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ..... 453

6-2-2- ԱՐՄԵՆԱԿԱՆ, ԱԶԱՏԱԿԱՆ, ՌԱՄԿԱՎԱՐ, ՎԵՐԱԿԱԶՄՅԱԼ  
ՀՆՉԱԿԱՆ, ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ..... 456

6-2-3- ՍՈՑԻԱԼ-ԴԵՄՈԿՐԱՏԱԿԱՆ ՀՆՉԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ  
(ՄԳՀԿ) ..... 460

6-2-4- ՀԱՅ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ..... 464

6-2-5- ՀԱՅ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏՆԵՐԸ ԻՐԱՆՈՒՄ ..... 473

6-2-6- ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅ ԳԱՂՏՆԻ ԲԱՆԱԿ ..... 487

6-2-7 ՀԱՅ ՀՈՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ (ՀՅԲ)..... 491

6-3- ԻՐԱՆԱՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆ  
ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐ ..... 492

6-3-1- Ատրպատականի Հայուհյաց Բարեգործական Միացյալ  
Ընկերություն..... 493

6-3-2- Թեհրանի Հայ Կանանց Բարեգործական Ընկերություն ..... 493

6-3-3- Հայ Օգնության Միություն (ՀՕՄ)..... 493

6-3-4- Հայ Կանանց Գթության Միություն..... 493

6-3-5- Փերիայի Կրթասիրաց Միություն..... 493

6-3-6- Հայ ուսումնասիրաց չարմահալ միություն (Չարմահալի հայ  
ուսումնասիրաց միություն) ..... 493

6-3-7- Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միություն (ՀԲԸՄ) Թեհրանի  
Մասնաճյուղ: ..... 493

6-3-8- Հայ Կին Միություն: ..... 494

6-3-9- Չարմահալի Հայ Բժշկական Միություն: ..... 494

6-3-10- Հայ Համալսարանականների Ընդհանուր Միություն: ..... 494

6-3-11- Հայ Մշակութային «Արարատ Կազմակերպություն (ՀՄԱԿ) ..... 494

6-3-12- Մշակույթ Միություն: ..... 494

6-3-13- Թեհրանի Ուսումնասիրաց Միություն..... 494

6-3-14- Թեհրանի Հայուհիների Ընկերություն: . ..... 494

6-3-15- Հայ Թատերասիրաց Միություն ..... 494

6-3-16- Թեհրանի Ազգային Ուսումնասիրաց Ընկերություն ..... 494

6-3-17- Կապույտ Միություն..... 494

6-3-18- Հայ Հասարակական Միություն (Հայոց Ակումբ)..... 494

6-3-19- Իրանահայ Գրողների Միություն:..... 494

6-3-20- Հայ Կարմիր Խաչ: 1925 թ. կազմակերպվել է Թեհրանում: ..... 494

6-3-21- Թեհրանի Հայ Կանանց Եկեղեցասեր Միություն ..... 495

6-3-22- Գարուն Ակումբ: Հիմնադրվել է 1957 թ. Թեհրանում: ..... 495

6-3-23- Շահագիգ Մարզամշակութային Միություն ..... 495

6-3-24- Հայ Մշակութային Սիփան Միություն ..... 495

6-3-25- Արփի Մշակութային Միություն ..... 495

6-3-26- ՀԱՅ ՄԱՅՐ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ ..... 495

6-3-27- Իրանահայ Ազգային Եւ Մշակութային Միություն (ԻԱՄՄ)..... 495

6-3-28- Ալեքս Մարզամշակութային Միություն..... 495

6-3-29- Հայ Մշակութային Մանահին Միություն..... 495

6-3-30- Հայ Բժիշկների Միություն..... 495

6-3-31- Հայ Մշակութային Սարդարապատ Միություն ..... 495

6-3-32- Արմեն Միություն ..... 496

6-3-33- Հրազդան Միություն ..... 496

~~6-3-34~~ Էրեբունի Միություն..... 496

6-3-35- Հայ Ժողովրդային Միություն..... 496

6-3-36- Հայ Մարզամշակութային Բաֆֆի Համալիր ..... 496

6-3-37- Նոր Ջուղայի Հայուհյաց Բարեգործական Ընկերություն..... 496

6-3-38- Ն.Ջ.Մայրերի Միություն : Հիմնվել է 1918 թ. Նոր Ջուղայում: .... 496

6-3-39- Հայ Մշակութային Նաիրի Միություն: Հիմնադրվել է 1981 թ. թեհրանի հայաբնակ Մաջիդիե (Չեյթուն) թաղամասում: ..... 496

6-3-40- Նոր Ջուղայի Հայ Ակումբ: Հիմնվել է 1932 թ. Նոր Ջուղայում: .... 496

6-3-41- Նոր Ջուղայի Հովսեփ Պողոսյանյան Հիվանդանոց ..... 496

6-3-42- «Հայ Տուն», կամ «Սուքերյան Սրահ»..... 497

6-3-43- Ավետիսյան Ազգային Բուժարան ..... 497

6-3-44- Գրիգերիս Բուժարան ..... 497

6-3-45- Հայ Ճարտարապետների Եվ Ճարտարագետների Միություն (ՀՃՃՄ) ..... 497

6-3-46- Թեհրանահայ Աշխարհատեսների Միություն..... 497

6-3-47- Հայ Արհեսավորների Միություն ..... 497

6-3-48 – Թեհրանի Հայոց Ծերանոցներ..... 497

6-3-49 – Վան-Վասպուրական Միություն..... 498

6-3-50 – Հայ Դատի Հանձնախումբ ..... 498

6-3-51 – Թեհրանահայ Գրական Ծրջանակ..... 498

6-3-52 – Իրանահայ Մտավորական Ծրջանակ (ԻՄԾ) ..... 498

6-3-53 – Նոր Ջուղայի ս. Կատարինյան Ազգային Երկսեռ Որբանոց: .... 499

6-3-54 – ՆՈՐ ՋՈՒՂԱՅԻ ՀԱՅ ԿԱՆԱՆՑ ԳԹՈՒԹՅԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ... 499

6-3-55 – Նոր Ջուղայի Հայ Մշակութային Միություն ..... 499

6-3-56 – Փերիայի Կրթասիրաց Միություն, Թեհրանի մասնաճյուղ ..... 499

6-3-57 – Փերիայի Հայոց Հիվանդանոց ..... 499

6-3-58- Նոր Ջուղայի Գերեզմանատունը ..... 499

6-3-59- Հայ Երիտասարդական Մշակութային Միություն ..... 499

6-3-60- Ղարաղաղի Հայրենակցական Միություն ..... 500

ԻՐԱՆԱՀԱՅ ԱՅԼ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՏԱՐԲԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿԱԾՐՁԱՆ-  
ՆԵՐՈՒՄ(ԱԾԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ՑԱՆԿ) ..... 500

6-4- ԲԱՐԵՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՆԱՀԱՅՅԵՐԻ ՄՈՏ..... 504

1-Եկեղեցի կառուցողներ ..... 508

2- Դպրոց հիմնողներ ..... 510

3- Տպարան հիմնողներ եւ գրքերի հովանավորներ ..... 510

4- Գրքերի հրատարակչության հովանավորներ ..... 511

5- Հիվանդանոցների, մանկատների (որբանոցների) եւ ծերանոցների բարերարներ ..... 511

ԻՐԱՆԱՀԱՅ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԲԱՐԵՐԱՐՆԵՐ ..... 513



**6-5- ԻՐԱՆԱՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԻՃԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ .....** 516

«Մուրենական» շարժումը..... 520

ԱՀԱԲԵԿՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ .....

ՄԱՀԱՓՈՐՁԵՐ ԵՎ ՄՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ..... 523

**7 – ԻՐԱՆԱՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱՎՈՐ**

ԴԵՄՔԵՐ(15-21 դդ.)..... 524

**8-ՀԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԱՆՁՆԱՉՈՀՆԵՐԸ .....** 554

**ԻՐԱՆԱ-ԻՐԱՔՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱՉՄԻ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ .....** 554

**Ա. Նահատակներ (71 անձ).....** 554

**Բ. Անհայտ կորածներ (8 անձ). ....** 555

**Գ. Գերիներ (45 անձ).....** 555